

वितरण: सामान्य २०६५ माघ २२
मूलप्रति: अङ्ग्रेजी

महासभा

मानवअधिकार परिषद्
तेह्रौँ सत्र
कार्यसूची आइटम १०
प्राविधिक सहयोग तथा क्षमता अभिवृद्धि

नेपालमा मानवअधिकारको स्थिति तथा प्राविधिक सहयोगलगायत आफ्नो कार्यालयका गतिविधिसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार उच्चायुक्तको प्रतिवेदन*

सारसङ्क्षेप

संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार उच्चायुक्तले नेपालमा मानवअधिकारको स्थिति तथा आफ्नो कार्यालयको गतिविधिसम्बन्धी मानवअधिकार परिषद्मा पेस गरेको प्रस्तुत प्रतिवेदन चौथो हो । यस प्रतिवेदनले अघिल्लो प्रतिवेदन (ए/एचआरसी/१०/५३) पेस गरेयता महिलाविरुद्धको हिंसा तथा विभेदलाई कम गर्ने नीतिहरूलगायतका सम्बन्धमा भएका केही सकारात्मक कामहरूलाई प्रतिविम्बित गर्दछ । दश वर्षे आन्तरिक सशस्त्र द्वन्द्वलाई औपचारिक रूपमा अन्त्य गर्ने शान्ति सम्झौतासँगै सुरु भएको नेपालको शान्ति प्रक्रियाले सन् २००६ यता मानवअधिकारको स्थितिमा सुधार ल्याए तापनि गत वर्ष यसले आफ्नो गति निकै गुमाएको छ जसले गर्दा दीर्घकालीन शान्ति र स्थिरतासम्बन्धी चिन्ताहरू बढ्दै गएका छन् । राजनीतिक अस्थिरता, विस्तृत शान्ति सम्झौताका कतिपय प्रमुख प्रावधानहरूको कार्यान्वयनमा रहेको गतिरोध, मानवअधिकारका गम्भीर उल्लङ्घन तथा दुर्व्यवहारका लागि भएको वास्तविक दण्डहीनता तथा कानुनी शासनको ढाँचामा रहेका कमीकमजोरीहरूले पहिलेदेखि नै कमजोर रहेको सार्वजनिक सुरक्षाको स्थितिलाई भन् गम्भीर तुल्याउनुका साथै मानवअधिकारको समग्र स्थितिमा नकारात्मक असर पुऱ्याउँदछन् । द्वन्द्व सिर्जना गर्ने व्यापक असमानता तथा विभेद अझ जारी छन् र सन् २००६ को जनआन्दोलनले सङ्केत गरेको नयाँ राजनीतिक व्यवस्थाले मानवअधिकार तथा लोकतन्त्रप्रति अझ बढी सम्मानको प्रवर्द्धन गर्नेछ, भन्ने अपेक्षाहरूको गम्भीर परीक्षण भएको छ । सबै दलले शान्ति सम्झौताको केन्द्रमा रहेका मानवअधिकारका सिद्धान्तहरूप्रति आफूलाई पुनः प्रतिबद्ध गरेमा थुप्रै चुनौतीका बावजूद नेपालको शान्ति प्रक्रिया आशाजनक रहेकै छ ।

* शान्ति प्रक्रियासम्बन्धी पछिल्ला घटनाक्रमलाई समावेश गर्न सकियोस् भनी प्रस्तुत प्रतिवेदनलाई ढिलो गरी पेस गरिएको थियो ।

विषयवस्तु

परिच्छेद/पृष्ठ

१. परिचय.....	१-६	३
२. शान्ति प्रक्रियामा मानवअधिकारको केन्द्रीयता.....	७-११	४
३. उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपालको सञ्चालन.....	१२-२५	५
क. कार्यदेश.....	१२-१४	५
ख. निवारक भूमिका.....	१५-१९	५
ग. विषयगत पद्धति.....	२०-२३	६
घ. संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय देशीय टोली तथा दातृ समुदायसँगको सहकार्य.....	२४-२५	७
४. मानवअधिकारका प्रमुख मुद्दाहरू.....	२६-६५	७
क. दण्डहीनता तथा सङ्क्रमणकालीन न्याय.....	२६-३९	७
ख. विभेद तथा आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारको उपभोग.....	४०-४९	१०
ग. संविधान मस्यौदा लेखन प्रक्रिया.....	५०-५३	१२
घ. मानवअधिकारको प्रवर्द्धन तथा संरक्षण गर्ने राष्ट्रिय क्षमता.....	५४-६५	१३
५. चुनौती तथा अवसरहरू.....	६६-७०	१५
६. निष्कर्षहरू.....	७१-७५	१६
७. सिफारिसहरू.....	७६-८४	१७

१. परिचय

१. पछिल्ला केही महिनामा भएका राजनीतिक घटनाक्रमले नाजुक हुँदै गइरहेको नेपालको शान्ति प्रक्रियाको अवस्थाप्रति ध्यानाकर्षण गराएको छ। सन् २००९ मईमा एकीकृत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) (एनेकपा-माओवादी) सरकारबाट हटेपछि जारी रहेको राजनीतिक अनिश्चितताले सामान्यतः शान्ति प्रक्रियालाई अवरुद्ध गर्‍यो र यसले मानवअधिकारका अत्यावश्यक मुद्दाहरूमा प्रगति हासिल गर्ने नेपालका अक्सरहरूमा बाधा पुऱ्याएको छ।

२. विशेषगरी संविधानसभामा सीमान्तीकृत समुदायहरूको प्रतिनिधित्वका सम्बन्धमा सामाजिक समावेशीकरणका कुरालाई सुधार गर्ने उपाय र “छुवाछुत” तथा बँधुवा श्रमलाई उन्मूलन गर्ने कदमहरूमा फर्त्तु प्रगति हासिल गरिएको छ। घरेलु हिंसासम्बन्धी नयाँ ऐन मईमा कार्यान्वयनमा आयो जुन सन् २००९ मा व्यवस्थापिका-संसदद्वारा पारित गरिएका दुईवटा मात्र कानूनमध्ये एक हो। सरकारले सङ्क्रमणकालीन न्याय प्रक्रियाका लागि तयारीस्वरूप पनि केही सकारात्मक कदमहरू चालेको छ र उसले अब तिनको सावधानीपूर्ण कार्यान्वयन होस् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्दछ।

३. अदालतहरूले सरकारलाई द्वन्द्वसँग सम्बन्धित कतिपय घटनाहरूको अनुसन्धानका सम्बन्धमा अधि बढ्न निर्देशन दिएका छन् तर राज्यअधिकारीहरूले बारम्बार व्यक्त गरेका प्रतिबद्धताका बावजुद दण्डहीनताको अन्त्य गर्न थोरैमात्र कदम चालिएका छन्। सरकारले केही द्वन्द्वपीडितहरूलाई परिपूरण प्रदान गरे तापनि यसले द्वन्द्वका बेला वा द्वन्द्वपछि भएका गम्भीर मानवअधिकार उल्लङ्घन तथा दुर्व्यवहारका लागि कसैलाई पनि जवाफदेही बनाउन कुनै पनि स्पष्ट कदम चालेको छैन। राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग (आयोग)का अनुसार यसले गरेका अधिकांश सिफारिसहरू कार्यान्वयन गर्न सरकार विफल भएको छ भने संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय (उच्चायुक्तको कार्यालय)ले गरेका द्वन्द्वसँग सम्बन्धित उल्लङ्घनलगायत मानवअधिकारसम्बन्धी अनुसन्धानहरूमा राज्यको सुरक्षाबलको सहयोग कमजोर रहेको छ।

४. आपराधिक सशस्त्र समूह तथा राजनीतिक कार्यसूचीको पक्षपोषण गर्ने लडाकु सङ्गठनहरूले विशेषगरी पूर्वी तथा मध्य तराई भेगमा सार्वजनिक सुरक्षामाथि गम्भीर समस्या सिर्जना गरिरहेका छन्। नयाँ संविधान जारी गर्ने सन् २०१० को मईको समयसीमा नजिकिँदै गर्दा विरोध कार्यक्रम तथा बलपूर्वक गरिने बन्दका कार्यक्रमहरू भन बढी हुन थालेका छन् भने सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूबीच रचनात्मक संवाद गर्ने अक्सरहरूलाई साँघुरा राजनीतिक स्वार्थहरूले प्रायः ओभरलेमा पारेका छन्। विग्रंदो सार्वजनिक सुरक्षाको स्थितिलाई सम्बोधन गर्न सरकारले नयाँ सुरक्षा योजना तथा अन्य रणनीतिहरू लागू गरेको छ र सरकारले सार्वजनिक सुरक्षामा क्रमिक सुधार आएको बताए तापनि सो योजनाको कार्यान्वयनले मानवअधिकारसम्बन्धी केही चिन्ताहरू उब्जाएको छ।

५. जारी राजनीतिक सङ्कटले विस्तृत शान्ति सम्झौतामा सहमति भएका आधारभूत तत्त्वहरूमध्ये केहीका सम्बन्धमा प्रमुख राजनीतिक दलहरूबीच भएका मूलभूत मतभेदहरूलाई उजागर गरेको छ। दलहरूबीच लामो समयदेखिका आपसी मतभेदहरूले सरकार तथा संविधानसभालाई पूर्ण रूपमा काम गर्न दिएका छैनन्। केही विभेदकारी कानूनहरूको संशोधन गर्ने सरकारी प्रस्तावलगायत मानवअधिकारका केही मुद्दाहरूमा सुरुमा केही उत्साहजनक प्रगति हासिल गरिए पनि विशेषगरी सबैभन्दा ठूलो दल एनेकपा (माओवादी)द्वारा सिर्जित अवरोधहरूका कारण व्यवस्थापिका-संसदले थोरै मात्र ठोस परिणाम हासिल गरेको छ।

६. नेपालले थुप्रै उल्लेख्य चुनौतीहरूको सामना गरिरहेको भए तापनि सबै प्रमुख दलहरूले शान्ति प्रक्रियाप्रति निरन्तर आफ्नो प्रतिबद्धता व्यक्त गरेका छन्। सबै दलहरूले आफूलाई नेपालीहरूको बृहत्तर भलाइमा सङ्केन्द्रित फलदायी कार्यमूलक सम्बन्धको विकास गर्नमा समर्पित गरे भने वास्तविक प्रगति सम्भव हुन्छ र यसका लागि मानवअधिकारको सम्मान आधारभूत कुरा हुन्छ। द्वन्द्वोत्तर सङ्क्रमणको यस अवधिमा उच्चायुक्तको कार्यालयलगायत संयुक्त राष्ट्रसङ्घको उपस्थिति अपरिहार्य छ र यसले

मानवअधिकार तथा कानुनी शासनको सम्मानमा आधारित अझ बढी स्थिर तथा समावेशी राजनीतिक व्यवस्थाको निर्माण गर्ने उद्देश्य बोकेका नेपालका उदीयमान संरचनाहरूलाई सहयोग प्रदान गर्दछ।

२. शान्ति प्रक्रियामा मानवअधिकारको केन्द्रीयता

७. सीमान्तीकृत समुदायविरुद्धको ऐतिहासिक विभेद, अधिकांश जनताले आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारको उपभोग गर्न नपाउनु र गहिरोसँग स्थापित दण्डहीनताको संस्कृतिले नेपालको दशवर्षे द्वन्द्वको उदयमा योगदान पुऱ्याए र अझै पनि तिनले दीर्घकालीन शान्ति तथा स्थिरताका लागि उल्लेख्य चुनौतीहरू खडा गरेका छन्। सन् २००६ मा भएको विस्तृत शान्ति सम्झौतामा मानवअधिकारलाई केन्द्रीय स्थान उपलब्ध गराएर सम्झौताका दुवै पक्षहरूले मानवअधिकारको सम्मान शान्ति प्रक्रियाको आधारभूत सिद्धान्त हुनुपर्छ भन्ने कुरा पुष्टि गरेका छन्।

८. शान्ति सम्झौतामा हस्ताक्षर भएको तीन वर्षयताको नेपालको स्थितिले शान्ति प्रक्रियाको दिगोपनाका लागि मानवअधिकारको सम्मान अत्यन्त महत्त्वपूर्ण रहेको कुरा दर्शाउँछ। द्वन्द्वको समयमा गरिएका ठूला मानवअधिकार उल्लङ्घन वा दुर्व्यवहारमा एकजना पीडकलाई पनि हालसम्म दोषी ठहऱ्याइएको छैन। अप्रभावकारी प्रहरी कार्यका साथै द्वन्द्वसँग सम्बन्धित उल्लङ्घन तथा दुर्व्यवहारमाथिको वास्तविक दण्डहीनताले गर्दा राज्यले विशेषगरी राजनीतिक प्रभाव भएका मानिसहरूलाई कानुनी शासनको पालना गर्न लगाउँछ भन्ने नेपालीहरूको विश्वासको अवमूल्यन भएको छ। जवाफदेहीताको निरन्तरको अभावले त्यस्तो वातावरण बनाउन मद्दत गरेको छ जहाँ नागरिकहरू भनभन कानुनलाई आफ्नो हातमा लिँदै जाँदैछन्।

९. आधारभूत सेवाहरू प्रदान गर्ने तथा हाल दक्षिण एसियामै सबैभन्दा उच्च रहेको बहूदो सामाजिक-आर्थिक असमानता कम गर्ने राज्यको क्षमतामाथि विश्वासको अभाव पनि बहूदो छ।^१ इतिहासदेखि नै सीमान्तीकृत समुदायविरुद्ध लामो समयदेखि रहेको संरचनात्मक विभेदसँगको सम्बन्धलाई हेर्दा नेपालमा व्याप्त गरिवी विशेषतः मानवअधिकारसम्बन्धी जरूरी सरोकारका रूपमा रहेको छ। सयौं मानिसको ज्यान लिनुका साथै महिलालगायत सीमान्तीकृत समुदायका व्यक्तिहरूलाई गम्भीर प्रभाव पार्नेगरी सन् २००९ मा मध्य तथा सुदूर पश्चिमाञ्चलमा फैलिएको भूडानपखालाले नेपालमा विभेद तथा गरिवीबीच नजिकको सम्बन्ध छ भन्ने कुरालाई जोड दिएको छ।

१०. प्रमुख राजनीतिक दलहरूद्वारा राजनीतिक प्रयोजनका लागि बालबालिकाको प्रयोग अझै एउटा उल्लेख्य चुनौतीका रूपमा रहेको छ र यो खासगरी एनेकपा (माओवादी)का सम्बन्धमा लागू हुन्छ, जुन अझै पनि बालबालिकालाई भर्ती तथा प्रयोग गरेको द्वन्द्वको एक पक्षका रूपमा बालबालिका तथा सशस्त्र द्वन्द्वसम्बन्धी महासचिवको वार्षिक प्रतिवेदनमा सूचीकृत रहेको छ। नेपालस्थित संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मिसन (अन्मिन)ले गरेको सन् २००७ को प्रमाणीकरण प्रक्रियाका क्रममा अयोग्य ठहरिएका २,९७३ नाबालिगहरूलाई माओवादी सेनाबाट बिदाई गर्न तयार पारिएको नेपाल सरकार, एनेकपा (माओवादी) तथा संयुक्त राष्ट्रसङ्घद्वारा २०६६ पुस १ गते हस्ताक्षरित कार्ययोजना एक स्वागतयोग्य प्रगति हो।

११. द्वन्द्वोत्तर नेपालमा सरकारले मानवअधिकारप्रतिको आफ्नो बारम्बारको प्रतिबद्धतालाई अर्थपूर्ण कार्यमा परिणत नगर्ने हो र धेरै मानिसका जायज गुनासाहरूलाई प्रभावकारी रूपमा सम्बोधन नगर्ने हो भने यसले राजनीतिक स्थितिलाई थप अस्थिर तुल्याउनुका साथै अन्ततः शान्ति प्रक्रियालाई नै खतरामा पार्न सक्दछ। शान्ति सम्झौतामा परिकल्पना गरिएभै सत्य तथा न्याय पाउनुपर्ने द्वन्द्वपीडितहरूको दावीलाई सम्बोधन गर्ने प्रभावकारी सङ्क्रमणकालीन न्याय संयन्त्रहरूको स्थापनाले नेपालमा दण्डहीनताको संस्कृतिबाट जवाफदेहीता र कानुनी शासनको सम्मान गर्ने संस्कृतितर्फको बृहत्तर रूपान्तरणलाई सहयोग गर्नुपर्छ।

^१ विश्व बैङ्क, नेपाल कन्ट्री ओभरसिउ २००९।

३. उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपालको कामकारबाही

क. कार्यदेश

१२. उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपालको कार्यदेश पहिलोपल्ट नेपाल सरकार तथा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार उच्चायुक्तबीच सन् २००५ मा गरिएको सम्झौतामा उल्लेख गरिएको थियो । सो सम्झौता सन् २००७ जुलाईमा थप दुई वर्षका लागि नवीकरण गरियो । त्यसबखत भर्खरै गठन भएको मन्त्रिपरिषदलाई अलि लामो समयसम्म म्याद थप गर्न छलफल गर्ने मौका दिन तीन महिने अन्तरिम म्याद थप गरिएपश्चात् सन् २००९ को जुलाईमा सो सम्झौता सन् २०१० को जुनसम्मका लागि नवीकरण गरियो । त्यसका अतिरिक्त, सन् २००६ को विस्तृत शान्ति सम्झौता स्वयंले उच्चायुक्तको कार्यालयलाई सो सम्झौतामा भएका मानवअधिकारसम्बन्धी प्रावधानहरूको अनुगमन गर्ने कार्यदेश दिएको छ ।

१३. सन् २००५ को मईमा स्थापना भएयता उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपालले निरन्तर फिल्डमा आफ्नो उपस्थिति कायम राखेको छ । राजधानीबाहिरका क्षेत्रमा रहेको आफ्नो लामो समयदेखिको बृहत् उपस्थितिलाई हेर्दा, राज्यअधिकारी, नागरिक समाज तथा सर्वसाधारणसँग विकास गरेको सञ्जाल, देशबारे यसले प्राप्त गरेको ज्ञान तथा आफ्ना अनुगमन टोलीहरूको जिल्लामा शीघ्र परिचालित हुनसक्ने क्षमताले गर्दा राजनीतिक पात्रहरूबीचको सम्भावित हिंसालाई न्यून गर्ने सम्बन्धमा लगायत शान्ति प्रक्रियाको यस चरणमा यस कार्यालयले निरन्तर उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गरेको छ ।

१४. द्वन्द्वोत्तरकालको सन्दर्भमा पहिले भएका सकारात्मक घटनाक्रमहरूको आलोकमा, उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपालले आफ्नो कामकारबाहीलाई घटाउने तथा त्यसलाई तर्कसङ्गत बनाउनुका साथै दिगो शान्ति प्रक्रियामा अभि राम्ररी सहयोग पुऱ्याउन राष्ट्रिय संस्था तथा नागरिक समाजसँग साभेदारी तथा तिनको क्षमता सुदृढीकरणतर्फ ध्यान केन्द्रित गर्ने निर्णय गरेको छ । यसका साथै, उच्चायुक्तको कार्यालयका अनुगमन टोलीहरू देशभर निरन्तर सक्रिय रहेका छन् ।

ख. निवारात्मक भूमिका

१५. स्थानीय पात्र - पीडित एवं मानवअधिकार रक्षक - हरूले पछि पर्ने प्रभावको कूनै डरबिना मानवअधिकारका मुद्दा तथा सरोकारहरूलाई सुरक्षित रूपमा उठाउन सक्ने स्थानको विस्तारमा मद्दत गर्नु नेपालमा उच्चायुक्तको कार्यालयको कार्यले पारेको एउटा प्रमुख प्रभाव हो । सबै क्षेत्रका स्थानीय मानवअधिकार रक्षकहरूसँग उच्चायुक्तको कार्यालयले कायम गरेको सम्पर्क र मानवअधिकार अनुगमनकर्ताहरूलाई तत्काल फिल्डमा परिचालन गर्नसक्ने यसको क्षमताले पटकपटक स्थानीय तनावहरूले गम्भीर घटनाको रूप लिनुअघि नै तनाव निष्क्रिय पार्नमा मद्दत गर्न आफूलाई सक्षम बनाएको छ ।

१६. आफ्ना नियमित फिल्ड भ्रमणहरूका अतिरिक्त, यस कार्यालयले स्थानीय सङ्कटको समयमा मानवअधिकार अनुगमनकर्ताहरूलाई खास जिल्लाहरूमा परिचालन गर्न सरकारी अधिकारीहरूले गरेका अनुरोधमा कार्य गरेको छ । उदाहरणार्थ, एनेकपा (माओवादी)का प्रधानमन्त्रीको राजीनामापछि एनेकपा (माओवादी) र एकीकृत मार्क्सवादी लेनिनवादी (एमाले)बीच भएको तनाव कम गर्नमा मद्दत गर्न सन् २००९ को मई तथा जुनमा रामेछाप जिल्लामा अनुगमन टोलीहरू पठाउन जिल्ला तथा क्षेत्रीय अधिकारीहरूले उच्चायुक्तको कार्यालयलाई अनुरोध गरेका थिए । वि.सं २०६६ जेठ २४ र ३१ गते तथा असार १ गते ठूला भिडन्त हुनेगरी एनेकपा (माओवादी) र एमाले तथा नेपाली काङ्ग्रेसका कार्यकर्ताबीच भएका कतिपय घटनाहरूपश्चात् उच्चायुक्तको कार्यालयको एउटा टोलीले अन्तिमको राजनीतिक मामिलासम्बन्धी कार्यालयसँग संयुक्त रूपमा मध्यपश्चिमाञ्चल क्षेत्रको जिल्ला कालीकोटको भ्रमण गर्‍यो । सन् २००९ को अक्टोबरमा भोजपुर जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीले उच्चायुक्तको कार्यालयलाई एनेकपा (माओवादी) तथा अन्य राजनीतिक दलबीच पछिल्लो पटक भएको झडपसम्बन्धी तथ्यहरूको प्रमाणीकरण गर्न तथा राजनीतिक पात्रहरूबीचको तनाव कम गर्नमा मद्दत गर्न सो जिल्लाको भ्रमण गर्न अनुरोध गरे । उच्चायुक्तको कार्यालयका फिल्ड टोलीहरूले हालै धनकुटा तथा ताप्लेजुङ

जिल्लामा एनेकपा (माओवादी) र एमालेका युवा सङ्गठनबीच भएका मुठभेडका क्रममा भएका तनाव तथा हिंसात्मक घटनाहरू कम गर्नमा सहयोग गर्‍यो ।

१७. विशेषगरी सीमान्तीकृत समुदायले गरेका विरोधका सम्बन्धमा द्वन्द्वोत्तर सन्दर्भमा तराईको सुरक्षा स्थितिसँग सम्बन्धित मानवअधिकार सरोकारहरूमा वृद्धि भएपछि उच्चायुक्तको कार्यालयले थुना, अपहरण तथा यातनासँग सम्बन्धित उल्लेख्य सङ्ख्याका घटनाहरू सुल्झाउन हस्तक्षेप गरेको छ, र यसले प्रहरीद्वारा गरिएको भनिएका कैयौं गैरन्यायिक हत्यासम्बन्धी अनुवर्ती कार्यलाई जारी राखेको छ । उच्चायुक्तको कार्यालयले गरेको अनुगमनले सुरक्षा क्षेत्रमा सुधारको निरन्तर आवश्यकता दर्शाएको छ । उच्चायुक्तको कार्यालयले यस सम्बन्धमा कतिपय अवसरहरूमा राज्यअधिकारीहरूलाई ठोस सिफारिस गरेको छ ।

१८. सुरक्षाफौज तथा विरोध प्रदर्शनका आयोजकहरू दुवैलाई प्रदर्शनका क्रममा आआफ्ना अधिकार तथा जिम्मेवारी के के हुन् भन्नेबारे प्रस्ट पार्ने कुरा सुनिश्चित गर्न उच्चायुक्तको कार्यालयले दुवै पक्षसँग संलग्न भई देशभरि राजनीतिक विरोध कार्यक्रम तथा जुलुसहरूको अनुगमनलाई जारी राखेको छ । वि.सं. २०६६ कीर्तिक २६ र २७ गते काठमाडौंमा गरिएको एनेकपा (माओवादी)को विरोध कार्यक्रमको क्रममा उच्चायुक्तको कार्यालयले मानवअधिकार सङ्गठनहरूको सञ्जालसँग मिलेर संवेदनशील स्थानहरूमा ठूलो सङ्ख्यामा अनुगमन टोलीहरू खटायो । उल्लेख्य सङ्ख्यामा मानवअधिकार अनुगमनकर्ताहरूको उपस्थितिले सुरक्षाफौज तथा प्रदर्शनकारीहरू दुवैका कार्यलाई संयमित बनाएको देखिन्छ ।

१९. सबै घटनाहरूमा, नेपालको मानवअधिकारको स्थितिको अनुगमन तथा प्रतिवेदन गर्ने कार्यमा लामो समयदेखि अत्यावश्यक भूमिका निर्वाह गर्दै आएका राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग तथा स्थानीय मानवअधिकार रक्षकहरूसँग प्रायः अत्यन्त कठिन परिस्थितिमा भएको निकटको सहकार्यबाट उच्चायुक्तको कार्यालयको कार्यले उल्लेख्य रूपमा लाभ उठाएको छ ।

ग) विषयगत पद्धति

२०. शान्ति प्रक्रियाको मानवअधिकारसम्बन्धी पक्षहरूको अनुगमनका सम्बन्धमा, उच्चायुक्तको कार्यालयले द्वन्द्वका मूल कारणहरूमध्ये लामो समयदेखिका मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्न अझ बढी कार्यक्रममूलक तथा रणनीतिक पद्धतिलाई अवलम्बन गरेको छ ।

२१. राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगसँग रचनात्मक सम्बन्ध निर्माण गर्ने प्रयासहरूमा आयोगको भूमिका तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्य र मानवअधिकारको संरक्षणमा तत्काल अभाव नहोस् भन्ने सुनिश्चित गर्ने कार्यमा सन्तुलन कायम हुनु आवश्यक छ । संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानवअधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय र राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगले २०६५ फागुनमा सहकार्यसम्बन्धी मार्गनिर्देशनमा हस्ताक्षर गरे, जसले यस सन्तुलनलाई प्रतिबिम्बित गर्नुका साथै सहकार्यको नयाँ चरणतर्फ सङ्केत गरेको छ ।

२२. दण्डहीनता तथा सत्य, न्याय र परिपूरणका लागि द्वन्द्व पीडितहरूका जायज दाबीहरूलाई सम्बोधन गर्न विस्तृत शान्ति सम्झौतामा व्यवस्था गरिएअनुरूप सङ्क्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी रणनीति तयार गर्न र तिनको कार्यान्वयन गर्न सरकारलाई सहयोग गर्नु सन् २००९ मा उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपालको प्रमुख काम थियो । सङ्क्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी संस्थाहरूको स्थापना अझै बाँकी रहेकोमा यसबारे सरकार तथा अन्य सरोकारवालाहरूसँग भइरहेको संवादले प्रभावकारी सङ्क्रमणकालीन न्याय कार्यक्रमका आवश्यक तत्वहरूका सम्बन्धमा उच्चस्तरको जागरण ल्याउन मद्दत पुऱ्याएको छ ।

२३. नेपालमा भेदभाव र आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारहरूका सम्बन्धमा यस कार्यालयले जनचेतना वृद्धि गर्न तथा सुधारहरूको प्रवर्द्धन गर्न राजनीतिक पात्र तथा अन्य साभेदारहरूसँग आफ्ना वकालती क्रियाकलापहरूलाई उल्लेख्य रूपमा बढाएको छ । सुदूरपश्चिमाञ्चल क्षेत्रमा रहेको फिल्ड कार्यालयलाई परियोजना कार्यालयमा रूपान्तरण गरिएको छ, र यस कार्यालयले विभेदविरुद्धका परियोजनाहरूमा मात्र केन्द्रित रहेर काम गर्छ ।

घ) संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय देशीय टोली तथा दातृ समुदायहरूसँगको सहकार्य

२४. उच्चायुक्तको कार्यालयले मानवअधिकारसम्बन्धी मुद्दाहरूमा एक अर्काको परिपूरक बन्ने तथा उपयुक्त भएको ठाउँमा संयुक्त क्रियाकलापहरू सुनिश्चित गर्न अन्मिनसँग निकटमा रहेर गर्ने सहकार्यलाई जारी राख्यो। सन् २००८ जुलाईदेखि अन्मिनका फिल्ड कार्यालयहरू बन्द भएपछि उच्चायुक्तको कार्यालयका फिल्ड कार्यालयहरूले फिल्डको स्थितिबारे अन्मिन तथा अन्य साभेदारहरूलाई सूचना प्रदान गर्नमा अझ ठूलो भूमिका निर्वाह गरेका छन्।

२५. संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय देशीय टोलीमार्फत, उच्चायुक्तको कार्यालयले देशमा सबै राष्ट्रसङ्घीय गतिविधिमा मानवअधिकारमा आधारित पद्धतिलाई प्रोत्साहन गर्न राष्ट्रसङ्घीय निकायहरूसँग निकटमा रही सहकार्य गर्‍यो। उच्चायुक्तको कार्यालय र राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रमबीचको सहकार्यले विशेषगरी राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको क्षमता अभिवृद्धिमा जोड दिएको छ। अन्तरनिकाय स्थायी समितिको संरक्षण समूहको नेतृत्व गर्ने निकायको हैसियतमा उच्चायुक्तको कार्यालयले देशका केही भागहरूमा गम्भीर असर पुऱ्याएको बाढीका सम्बन्धमा संरक्षणसम्बन्धी सरोकारहरूको अनुगमन गर्ने र मानवीय प्रकोपका संरक्षणसम्बन्धी पक्षहरूमा राष्ट्रिय पात्रहरूको क्षमता अभिवृद्धि गराउने कामलाई निरन्तरता दियो।

४. प्रमुख मानवअधिकार मुद्दाहरू

क. दण्डहीनता र सङ्क्रमणकालीन न्याय

२६. सन् २००९ सेप्टेम्बरमा महासभामा प्रधानमन्त्रीले गरेका प्रतिबद्धतालगायत सरकारले गरेका सार्वजनिक तथा निजी प्रतिबद्धताहरूका बावजुद द्वन्द्वको समयमा वा द्वन्द्वपछि भएका मानवअधिकार उल्लङ्घन तथा दुर्व्यवहारका लागि दण्डहीनतालाई सम्बोधन गर्न कुनै सारभूत प्रगति भएको छैन। नेपाली सेना तथा एनेकपा (माओवादी) दुवैले आफ्ना कर्मचारी तथा कार्यकर्ताहरूलाई मानवअधिकार उल्लङ्घन तथा दुर्व्यवहारमा जवाफदेही बनाउने प्रयासहरूको प्रतिरोध गर्नुका साथै यी मुद्दाको अनुसन्धानमा जिम्मेवार निजामती राज्यअधिकारीहरूले मागेको सहयोगबाट पछि हट्दै आएका छन्। अपर्याप्त राजनीतिक सहयोग र व्यवस्थापिका-संसदबाट अझै पारित हुन नसकेको मस्यौदा कानूनमा भएका कमीकमजोरीहरूले गर्दा सङ्क्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी संस्थाहरूको स्थापनाका सम्बन्धमा सरकारबाट भएको प्रगतिको पनि अवमूल्यन हुने खतरामा रहेको छ।

२७. मानवअधिकार उल्लङ्घनका लागि निरन्तरको दण्डहीनताले कानुनी शासनका लागि काम गर्ने संस्थाहरूमा क्षयकारी असर पुऱ्याउनुका साथै ती संस्थाहरूको विश्वसनीयतामा समेत क्षति पुऱ्याएको छ। पीडकहरूले हिंसामा संलग्न भए पनि कुनै परिणाम भोग्नुपर्दैन भन्ने सन्देश दिएर दण्डहीनताले सार्वजनिक सुरक्षामा भएका व्यापक विफलतालाई प्रत्यक्ष रूपमा सघाइरहेको छ। नेपालमा कानुनी शासनका संस्थाहरू सापेक्षिक रूपमा स्वतन्त्र छन् तर ती संस्थाहरू राजनीतिक दबाव तथा चालबाजीको जोखिममा रहेका छन् र तिनलाई सहयोगको आवश्यकता रहेको छ।

२८. प्रगतिको यस्तो अभाव भए तापनि, नयाँ संविधान जारी हुने तथा सङ्क्रमणकालीन न्याय प्रक्रियाको सुरुवात हुने अपेक्षा गरिएको आउँदो वर्षले सरकार र एनेकपा (माओवादी)को नेतृत्वलाई जवाफदेहीता तथा कानुनी शासन - जसलाई नेपालका राजनीतिक पात्रहरूले शान्ति प्रक्रियाको सफलताका लागि आवश्यक छ, भनेका छन् - सुनिश्चित गर्न आफूले बारम्बार व्यक्त गरेका प्रतिबद्धताहरूलाई पूरा गर्न महत्त्वपूर्ण अवसरहरू प्रदान गर्नेछन्।

१. मानवअधिकार उल्लङ्घनमा दण्डहीनता

२९. सेनाका कर्मचारी संलग्न रहेको मानवअधिकार उल्लङ्घनका गम्भीर आरोपहरू - नेपाली अदालतहरूद्वारा जारी आदेशहरू कार्यान्वयन नभएका सम्बन्धमा समेत - मा सरकारी प्रतिक्रियाको अभाव चिन्ताको विषय रहेको छ। सन् २००९ सेप्टेम्बरमा काभ्रे जिल्ला अदालतले सन् २००४ मा १५ वर्षीया मैना सुनुवारलाई यातना दिएर हत्या गरिएको मुद्दामा पक्राउ पुर्जी अझै जारी रहेका एक आरोपित पीडकलाई निलम्बन गर्न तथा सम्बद्ध कागजपत्रहरू पेस गर्न सेनालाई आदेश दिने निर्णय

गन्थो । आफूले संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय शान्ति स्थापना मिसनमा पठाएका शङ्कितलाई निलम्बन गर्ने आदेशको पालना गर्न सेना विफल भयो । पछि ती अधिकारीलाई संयुक्त राष्ट्रसङ्घद्वारा फिर्ता बोलाइयो । नेपाल प्रहरी तथा राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको अनुरोधका बावजुद नेपाली सेनाले स्वतन्त्र अनुसन्धानका लागि निजलाई नागरिक राज्यअधिकारीहरूसमक्ष पेस गर्न अस्वीकार गरेको छ । सन् २००८ जुलाईदेखि घटनाका चार आरोपितविरुद्ध पक्राउ पुर्जी जारी रहे तापनि सरकारले तीमध्ये कसैलाई पनि अभैसम्म पक्राउ गरेको छैन ।

३०. सन् २००६ र सन् २००८ मा क्रमशः सार्वजनिक गरिएका प्रतिवेदनहरूमाफर्त् उच्चायुक्तको कार्यालयद्वारा बृहत् रूपमा अभिलेखन गरिएका काठमाडौंको महाराजगन्ज ब्यारेकको दसौं वाहिनी तथा बर्दिया जिल्लाको चिसापानी ब्यारेकमा भएका द्वन्द्वसँग सम्बन्धित यातना तथा बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्यमा प्रत्यक्षतः वा चेन अफ कमान्डमाफर्त् मुछिएका कर्मचारीमाथि नेपाली सेनाले कारवाही गर्न अभै बाँकी छ ।^१ बर्दिया जिल्लामा भएका उल्लङ्घनका प्रमुख पीडकहरूमध्येका एकजना सेनामा अभै सेवारत छन् तथा महाराजगन्ज ब्यारेकमा भएको उल्लङ्घनमा मुछिएका वरिष्ठ अधिकृतहरूलाई बढुवा गरिएको छ । सन् २००३-२००४ मा महाराजगन्ज ब्यारेकमा भएका बेपत्ता पार्ने कार्यको समयमा दसौं वाहिनीपति रहेका उपरथी एवं नेपाली सेनाको वरियतामा दोस्रो दर्जामा पर्ने तोरणजङ्गबहादुर सिंहलाई बेपत्ता पार्ने ती कार्यमा निजको संलग्नता वा जिम्मेवारीबारे पूर्ण, पारदर्शी तथा निष्पक्ष अनुसन्धान नगरी बढुवा गर्ने सरकारको हालैको निर्णयप्रति उच्चायुक्तको कार्यालय गम्भीर रूपमा चिन्तित छ ।

३१. यसैगरी, सन् २००५ मा चितवनको माडीमा लगभग ४० सर्वसाधारणहरू मारिने गरी एउटा सार्वजनिक बसमा गराइएको विस्फोटन तथा रामहरि श्रेष्ठ, अर्जुन लामा र पत्रकार वीरेन्द्र साहको हत्यालगायत द्वन्द्वको समयमा तथा द्वन्द्वपछि भएका गम्भीर मानवअधिकार दुर्व्यवहारका घटनाहरूमा एनेकपा (माओवादी)का कार्यकर्ताहरूको संलग्नताका सम्बन्धमा फौजदारी अनुसन्धानमा सहयोग पुऱ्याउन सो दलको नेतृत्व विफल भएको छ । एनेकपा (माओवादी)का अध्यक्ष तथा उच्चायुक्तको कार्यालयका प्रमुखबीच भएको बैठकपश्चात् उच्चायुक्तको कार्यालयले सन् २००९ जुलाईमा एनेकपा (माओवादी)का अध्यक्षलाई पठाएको पत्रमा यी प्रत्येक मुद्दामा प्रगति नभएको कुरा उल्लेख गर्‍यो । यसबारे अभै जवाफ आएको छैन । द्वन्द्वको अवधिमा बर्दिया जिल्लामा आफ्ना कार्यकर्ताहरूद्वारा बेपत्ता पारिएका पीडितका प्रियजनहरूलाई उनीहरूको अवस्था र राखिएको ठाउँबारे जानकारी दिने आफ्नो सार्वजनिक प्रतिबद्धता पूरा गर्न एनेकपा (माओवादी) विफल भएको छ ।

३२. नेपालको कानुनी खाकामा रहेका कमीकमजोरी तथा अस्पष्टताहरूले नेपालका अदालतहरूमा मानवअधिकार उल्लङ्घनका घटनाहरूमा अभियोजन गर्ने कार्यमा थप बाधा पुऱ्याएको छ । नागरिक समाजका संस्थाहरूद्वारा वर्षौंदेखि गरिएको वकालती कार्य र देशमा मानवअधिकार उल्लङ्घन र दुर्व्यवहारको हालैको पीडादायी इतिहासका बावजुद नेपालमा न यातना न त बलपूर्वक बेपत्ता बनाउने कार्यलाई नै अपराधीकरण गरिएको छ । यातनाका सम्बन्धमा, अन्तरिम संविधान, यातनाविरुद्धको महासन्धि (नेपाल पक्ष भएको)का प्रावधानहरू तथा नेपालको सर्वोच्च अदालतले गरेका निर्णयहरूले यातनालाई अपराधीकरण गर्ने कानुनहरू बनाउन राज्यलाई बाध्य बनाए तापनि सरकारले त्यसो गर्नेतर्फ हालसम्म कुनै ठोस कदम चालेको छैन । यी तथा कानुनी खाकामा रहेका अन्य कमीकमजोरीहरूले पहिलेदेखि नै कमजोर रहेको फौजदारी न्याय प्रणालीमा जवाफदेहीताको खोजी गरिरहेका पीडित तथा तिनका परिवारहरूको बाटोमा थप अवरोधहरू खडा गरेका छन् ।

२. सङ्क्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी पहलहरू

३३. सरकारले बेपत्ता पार्ने कार्यहरूका सम्बन्धमा जाँचबुझ आयोग र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगलगायतका सङ्क्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी संस्थाहरूको स्थापना गर्नेतर्फ सकारात्मक कदम

^१ काठमाडौं महाराजगन्जस्थित शाही नेपाली सेनाको ब्यारेकमा भएको स्वेच्छाचारी थुना, यातना र बेपत्तासम्बन्धी प्रतिवेदन सन् २००३-२००४ । उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपाल, सन् २००६ मई, र बर्दिया जिल्लामा द्वन्द्वसँग सम्बन्धित बेपत्ता पार्ने कार्य, २०६५ मङ्सिर हेर्नुहोस् ।

चालेको छ । बेपत्ता पार्ने कार्यलाई अपराधीकरण गर्ने तथा आयोगका लागि खाका स्थापना गर्ने मस्यौदा कानूनलाई मन्त्रपरिषद्द्वारा अनुमोदन गरी सन् २००९ नोभेम्बरमा आवश्यक विचार गर्न व्यवस्थापिका-संसदमा पठाइयो । उच्चायुक्तको कार्यालयलगायतका मानवअधिकार सङ्गठनहरूसँगको परामर्शपश्चात् शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयले सो मस्यौदामा सुधार गर्‍यो । तथापि, अपराधसम्बन्धी उजुरी दर्ता गरिसकन ६ महिनाको बन्देजकारी सीमाको व्यवस्था गरेर तथा मानवताविरुद्धको अपराध र अन्य अन्तर्राष्ट्रिय अपराधहरूबारे कुनै उल्लेख नगरेर सो विधेयक अझै पनि पूर्णतया अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूप हुन सकेको छैन ।

३४. शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयले सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको खाका निर्धारण गर्ने मस्यौदा विधेयकमाथि आदिवासी जनजाति, बालबालिका तथा महिलासँग सम्बन्धित संस्थाहरूसँग समेत शुद्धलावद्ध सार्वजनिक परामर्श कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्‍यो । यी परामर्शहरूमा गम्भीर प्रकृतिका मानवअधिकार उल्लङ्घनका लागि आममाफी दिन नहुने तथा कुनै पनि आयोगमा पीडितहरू स्वयंका तर्फबाट उल्लेख्य प्रतिनिधित्व हुनुपर्ने मागसहित सर्वसाधारणहरूबाट कडा र एकैनासे प्रतिक्रियाहरू प्राप्त भए । उच्चायुक्तको कार्यालयलगायतका मानवअधिकार सङ्गठनहरूसँगको थप परामर्शपश्चात् सरकारले मस्यौदामा सारभूत सकारात्मक परिवर्तनहरू गर्‍यो, जसलाई मन्त्रपरिषद्मा र त्यसपछि व्यवस्थापिका-संसदमा अनुमोदनका लागि पठाउने अपेक्षा गरिएको छ । बेपत्ता पार्ने कार्यसम्बन्धी छानबिन आयोग र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको स्थापनासम्बन्धी मस्यौदा विधेयकलाई स्वीकृति दिने प्रक्रिया चाँडै टुङ्गिने कुरामा उच्चायुक्तको कार्यालय विश्वस्त छ । उच्चायुक्तको कार्यालयले संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय शान्ति निर्माण परियोजनाको कार्यान्वयनमार्फत् सो मन्त्रालयलाई सहायता प्रदान गर्दै आएको छ ।

३५. सरकारले द्वन्द्वका क्रममा मारिएका वा बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूका परिवारलाई तत्काल आर्थिक राहत प्रदान गर्ने कार्यलाई जारी राखेको छ । राहत वितरण असमान भए तापनि पीडित समूहहरूले आफ्ना सदस्यहरूका लागि राहत प्रदान गराउनमा केही सफलता हासिल गरेका छन् र राहत रकमले धेरै द्वन्द्व प्रभावित परिवारहरूमा सकारात्मक असर पारेको छ । सरकारका अनुसार, पीडित र तिनका परिवारका लागि हालसम्म रु. १ अर्ब ४३ करोड राहतस्वरूप तत्कालका लागि प्रदान गरिएको छ । सरकारले परिपूरणसम्बन्धी विस्तृत नीतिको विकास गर्नु अझै आवश्यक रहेको छ ।

३. सार्वजनिक सुरक्षा तथा मानवअधिकार

३६. नेपाल प्रहरी तथा सशस्त्र प्रहरी बलले उच्चायुक्तको कार्यालयको सहयोगमा तयार पारिएको नेपाल प्रहरीको मानवअधिकारसम्बन्धी स्थायी आदेश तथा सशस्त्र प्रहरी बलको मानवअधिकारसम्बन्धी हातेपुस्तिका वितरण गर्नेलगायत मानवअधिकारका सिद्धान्तहरूलाई आफ्ना तालिम तथा अभिमुखीकरण कार्यक्रमहरूमा समावेश गर्ने प्रयासहरू जारी राखेका छन् ।

३७. तथापि, नेपालले विशेषगरी सशस्त्र समूहहरू धम्की, चन्दा असुली तथा फिरौतीका लागि अपहरण गर्ने कार्यमा संलग्न रहेको दक्षिण तराईका समथर क्षेत्रहरूमा कानून तथा व्यवस्थामा गम्भीर चुनौतीको निरन्तर सामना गरिरहेको छ । यसका साथै, एनेकपा (माओवादी) सम्बद्ध योङ्ग कम्युनिष्ट लिग तथा राजनीतिक दलहरूसँग सम्बद्ध अन्य युवा सङ्गठनहरू आफ्ना कार्यका लागि जवाफदेही हुने डर नराखी आपराधिक क्रियाकलापमा निरन्तर संलग्न रहेका छन् । खस्किँदो सार्वजनिक सुरक्षा स्थितिको प्रतिक्रियास्वरूप सरकारले सन् २००९ जुलाईमा नयाँ विशेष सुरक्षा योजनाको घोषणा गर्‍यो, जसमा सशस्त्र प्रहरी बलको विस्तारका साथै समस्याग्रस्त जिल्लाहरूमा प्रहरी उपस्थितिमा समग्र वृद्धि गर्ने कार्य पर्दछ । सो योजना कार्यान्वयन गरेयता देशका केही भागमा हिंसात्मक आपराधिक गतिविधिहरूमा कमी आएको सरकारले जनाएको छ ।

३८. कमजोर सार्वजनिक सुरक्षा तथा कानुनी शासनको पालना गराउने कमजोर संस्थाहरूका यस सन्दर्भमा, प्रहरी तथा सशस्त्र समूहका सदस्यहरूबीच “भिडन्त”का क्रममा भएका गैरन्यायिक हत्याका आरोपहरूबारे निरन्तर रिपोर्ट भइरहेका छन् । सुरक्षाफौजका सदस्यहरूबाट गैरकानुनी हत्याहरू भएको हुन सक्ने कुरा स्वीकार गर्न सरकार हिचकिचाई रहे तापनि, सन् २००८ र सन् २००९ मा प्रहरीद्वारा भएका गैरन्यायिक हत्यासम्बन्धी ३० वटा विश्वसनीय आरोपहरू उच्चायुक्तको कार्यालयले अभिलेखन

गरेको छ । केही पर्यवेक्षकहरूले हालैका हत्याहरूलाई सरकारको नयाँ सुरक्षानीतिअन्तर्गत भएको बढी आक्रामक प्रहरी कार्यसँग जोडेका भए पनि यी घटनाहरू विशेष सुरक्षा योजनाको प्रत्यक्ष परिणामस्वरूप भएका हुन् भन्ने कुराको स्पष्ट प्रमाण अहिलेसम्म भेटिएको छैन । यीमध्ये धेरै घटनाहरूमा प्रहरीले पीडितको परिवारको उजुरी दर्ता गर्न वा अनुसन्धान गर्न अस्वीकार गर्‍यो । यीमध्ये अहिलेसम्म कुनै पनि गैरन्यायिक हत्याका आरोपहरूमा कसैलाई पनि फौजदारी रूपमा जवाफदेही बनाइएको छैन । उच्चायुक्तको कार्यालयले यी गम्भीर आरोपहरूबारे छानबिन गर्न पर्याप्त स्वतन्त्रता भएको एउटा विशेष अनुसन्धान एकाई खडा गर्न सरकारलाई आग्रह गरेको छ ।

३९. प्रहरी, सरकारी वकिल तथा न्यायाधीशको काममा हुने राजनीतिक हस्तक्षेप चिन्ताको विषय रहेको छ । उच्चायुक्तको कार्यालयले कैयौं त्यस्ता मुद्दाहरूको अभिलेखन गरेको छ जसमा राजनीतिक दलहरूले राष्ट्रिय तथा स्थानीय स्तरमा राज्यअधिकारीहरूलाई राजनीतिक सम्बन्ध वा पहुँच भएका अपराधिक कार्यमा संलग्न शङ्कित व्यक्तिहरूलाई थुनामुक्त गर्न दबाव दिएका वा त्यसो नभए फौजदारी कारवाहीमा अवरोध पुऱ्याएका छन् । सरकारले हत्याजस्ता गम्भीर अपराधको अभियोगलगायत आफूले “राजनीतिक रूपमा अभिप्रेरित” भनेका थुप्रै अपराधिक मुद्दाहरू फिर्ता लिने क्रम जारी छ । हालैका त्यस्ता कार्यहरू नागरिक समाज र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायबाट व्यापक आलोचना खेप्नुपर्ने गरी सन् २००८ मा सयौं फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिएपछि भएका हुन् । उच्चायुक्तको कार्यालयले फौजदारी न्याय प्रणालीका साभेदारहरूसँग निकट रही गर्ने काम र सबै राजनीतिक पात्रहरूलाई सबै फौजदारी कारवाहीको पूर्णताको सम्मान गर्न तथा कानुनी शासनलाई मजबुत पार्न निरन्तर आह्वान गरेको छ ।

ख. विभेद र आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारको उपभोग

४०. लामो समयदेखिका विभेद तथा सामाजिक बहिष्करण नेपालमा अभै गहिरोसँग जरा गाडेर रहेका छन् । आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारको उपभोगमा रहेको ठूलो असमानता सशस्त्र द्वन्द्वलाई जन्माउने कारणहरूमध्ये एक थियो र सफल द्वन्द्वोत्तर सङ्क्रमणका लागि यसलाई सच्याउनु अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुनेछ । लिङ्ग, जात, वर्ग, जातीयता, अपाङ्गता तथा भौगोलिकतासँग सम्बन्धित विभेद आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारको प्रभावकारी उपभोगमा रहेका प्रमुख अवरोधहरूमध्ये एक रहेकै छ ।

१. विभेद

४१. सन् २००८ सेप्टेम्बरमा सरकारी घोषणाबाट बँधुवा मजदुरीबाट औपचारिक रूपमा मुक्त भएका हलिया (जोताहाका रूपमा काम गर्ने बँधुवा मजदुर) जस्ता सीमान्तीकृत तथा सुविधाविहीन समुदायहरू प्रायः दयनीय अवस्थामा बाँचिरहेका छन् भने भोजन, स्वास्थ्य तथा उचित अवस्था भएका रोजगारीमा उनीहरूलाई पहुँच दिलाउने कुरा एउटा प्रमुख चुनौतीको रूपमा रहेकै छ । गरिब थारू परिवारका किशोरीहरू (सामान्यतया ८ देखि १४ वर्ष उमेरका)लाई धनी वा सुविधासम्पन्न परिवारका निजी घरहरूमा वर्षौंसम्म काम गर्न पठाइने मध्यपश्चिम तराईको कमलरी प्रथा अद्यापि प्रचलनमा रहेको छ र यसले उनीहरूलाई यौन शोषणलगायतका गम्भीर शोषणको जोखिममा पारेको छ । सर्वोच्च अदालतले २०६३ भदौ २५ गते बाल शोषण निषेध गर्ने प्रचलित कानूनहरूको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु भनी आदेश जारी गरेको भए पनि यो प्रथा जारी रहेकै छ । अन्य संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय निकायहरूसँगका संयुक्त प्रयासहरूमार्फत् समेत उच्चायुक्तको कार्यालयले यस मुद्दामा क्षेत्रीय तथा केन्द्रीय तहबाट वकालती कार्यलाई जारी राखेको छ र यस कार्यालयका बैतडी तथा डडेलधुरा जिल्लामा जातमा आधारित विभेदलाई मात्र सम्बोधन गर्न एउटा परियोजना सञ्चालनमा छ ।

४२. आदिवासी जनजातिहरूका मानवअधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताको स्थितिसम्बन्धी विशेष प्रतिवेदकले सन् २००८ डिसेम्बरमा नेपाल भ्रमण गरे । भ्रमणका क्रममा छलफल गरिएका मुद्दाहरूमा स्वतन्त्र मुलुकहरूमा रहेका आदिवासी जनजातिसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन (आईएलओ)को महासन्धि नं. १६९ (महासन्धि नं. १६९)को उपयुक्त कार्यान्वयनका सम्बन्धमा व्यापक चिन्तासम्बन्धी मुद्दा थिए । नेपालका केही समुदायहरूले महासन्धि १६९ लाई व्यापार तथा विकास परियोजनामाथि नियन्त्रण हासिल गर्ने आधारका रूपमा प्रयोग गरेका छन् जसले गर्दा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी सङ्गठन तथा दाताका कार्यक्रमहरू प्रभावित भएका छन् । यस स्थितिलाई स्पष्ट पार्न विकास समुदायले आदिवासी

समुदायका प्रतिनिधिहरूसँग कतिपय बैठकहरू गरेको छ र यसले हालै उच्चायुक्तको कार्यालयको सुभाव तथा सहयोगमा महासन्धि नं. १६९ सम्बन्धी नयाँ नीति र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको पद्धतिको प्रकाशन गरेको छ। नेपालमा महासन्धिको उपयुक्त कार्यान्वयनसम्बन्धी अझ बढी स्पष्टताको आवश्यकतालाई प्रतिबिम्बित गर्दै सरकारले कार्ययोजना तयार पार्न सन् २००८ को सेप्टेम्बरमा एउटा कार्यदल गठन गर्‍यो। यसको मस्यौदा २०६६ कात्तिक ११ गते मन्त्रपरिषद्मा पेस गरिएको थियो।

४३. दलित, आदिवासी जनजाति, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र धार्मिक तथा यौन अल्पसङ्ख्यकलगायतका विभेद गरिएका समुदायहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने नागरिक समाजका विभिन्न सङ्गठनले संयुक्त प्रतिवेदन तयार पारे, जसलाई डर्बान समीक्षा सम्मेलनमा पेस गरिएको थियो। सरकारसँगको बैठकमा यी सङ्गठनहरूले यी मुद्दामाथिको वकालती कार्यलाई जारी राखेका छन्।

२. स्वस्थ रहन पाउने अधिकार

४४. सन् २००९ देखि सबै नेपाली महिलाहरूलाई निशुल्क प्रसूति सेवाको व्यवस्था तथा आइ खस्ने रोगको उपचारको व्यवस्थालगायत स्वस्थ रहन पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा सरकारले निरन्तर प्रगति हासिल गर्‍यो। सन् २००९ अप्रिलको मध्यदेखि अक्टोबरको मध्यसम्म मध्य तथा सुदूरपश्चिमाञ्चल क्षेत्रका पहाडी जिल्लाहरूमा भाडापखालाको महामारी फैलियो। सो महामारीले ३६७ जनाको ज्यान लिएको बताइयो। प्रभावित जिल्लाहरूको कुल जनसङ्ख्यामा दलितको सङ्ख्या करिब १५ प्रतिशत मात्र भए पनि मर्नेहरूमध्ये ३९ प्रतिशत दलित थिए।

३. खान पाउने अधिकार

४५. खान पाउने अधिकारको प्रभावकारी उपभोग देशभरि नै गम्भीर समस्याको रूपमा रहेको छ। सन् २००८ तथा सन् २००९ दुवै वर्ष खडेरी, बाढी तथा पहिरोलगायतका प्राकृतिक प्रकोपले स्थानीय खाद्यान्न उत्पादनमा उल्लेख्य मात्रामा कमी ल्यायो र परिणामस्वरूप थुप्रै पहाडी तथा हिमाली जिल्लाहरूमा चर्को खाद्यान्न अभाव भयो। दुर्गम पहाडी जिल्लाहरूमा पूर्वाधारको अभाव तथा राजनीतिक पात्रहरूले बलपूर्वक गर्ने बारम्बारका बन्दहरूले खाद्यान्न वितरणलाई थप जटिल तुल्याएको छ जसले गर्दा स्थानीय मानिसहरू अझ बढी मात्रामा भोकमरीको जोखिममा परेका छन्।^३ विश्व खाद्य कार्यक्रम (डब्ल्यूएफपी)का अनुसार देशभरि भन्डै ३७ लाख मानिस खाद्यान्न असुरक्षाबाट प्रभावित छन्। यसबाट पार पाउन प्रभावित जनसङ्ख्या खानाका छाक छोड्ने, बालबालिकाहरूलाई विद्यालयबाट हटाउने तथा आफ्ना सम्पत्ति बेच्ने जस्ता चरम तथा दिगो नहुने उपायहरू अपनाउन बाध्य छन्।

४६. खाद्य असुरक्षा देशभरि नै विद्यमान रहे तापनि केही निश्चित समुदायहरू अरुभन्दा बढी मात्रामा प्रभावित भएका छन्। तिनमा दलित, आदिवासी जनजाति, पूर्व बँधुवा मजदुर, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू तथा एचआईभी/एड्स लागेका वा यसबाट प्रभावित व्यक्तिहरू जस्ता सीमान्तिकृत तथा जोखिममा रहेका समुदायहरू पर्दछन्। आर्थिक वर्ष २०६५/६६ को आफ्नो प्रस्तावित बजेटमा सरकारले पहाडी क्षेत्रका २३ प्रभावित जिल्लाहरूमा रहेको खाद्यान्न कमीलाई सम्बोधन गर्न विशेष कार्यक्रमहरूको घोषणा गर्‍यो तर सन् २००९ को नोभेम्बरको अन्त्यसम्ममा पनि बजेट स्वीकृतिमा भएको ढिलाइका कारण यी समुदायहरूमध्ये धेरै चर्को खाद्यान्न कमीको उच्च जोखिममा रहिरहन बाध्य भए।

४. न्यायमा पहुँच

४७. सीमान्तिकृत समुदायका सदस्यहरूले मुख्यरूपमा विभेदको परिणामस्वरूप न्यायमाथि पहुँच प्राप्त गर्नमा निरन्तर अवरोधहरूको सामना गरिरहेका छन्। यसका प्रमुख चुनौतीहरूमा पीडित तथा तिनका परिवारले प्रहरीसमक्ष औपचारिक उजुरी दर्ता गर्ने प्रयास गर्दा सामना गर्नुपरेका अवरोधहरू पर्दछन्। उजुरीकर्ताहरूलाई गम्भीर अपराधका घटनाहरूमा समेत औपचारिक न्याय प्रणालीभन्दा बाहिर गएर सम्भौता गर्न प्रायः प्रोत्साहन र, धेरै घटनामा, करकाप समेत गरिन्छ। प्रहरीले प्रभावशाली पदमा रहेका सम्पन्न व्यक्तिहरूको अनुकूल हुने त्यस्ता अनौपचारिक सम्भौतामा प्रायः प्राथमिक भूमिका खेलेका हुन्छन्। पीडितहरू औपचारिक उजुरी दर्ता गर्न सफल हुँदा पनि धेरै घटनाहरूमा सामुदायिक सौहार्दता

^३ डब्ल्यूएफपी नेपाल, नेपाल खाद्य सुरक्षा बुलेटिन, अङ्क २५, जुलाई-अक्टोबर २००९।

कायम राख्ने नाममा समुदायका अगुवा वा राजनीतिक दलहरूले उनीहरूलाई उजुरी फिर्ता लिन दबाव दिन्छन् ।

४८. दाइजोसँग सम्बन्धित मृत्यु तथा बोक्सीको आरोप लागेका महिलामाथिको दुर्व्यवहारका घटनाहरूमा भएको वृद्धिसँगै महिलाविरुद्धको हिंसाका समाचारमा वृद्धि भइरहेको छ । धेरै समुदायहरूमा कानुनी कमजोरी तथा प्रहरीले गर्ने कार्य अपर्याप्त हुनाले घरेलु तथा यौन हिंसामा अभियोजन गर्ने कार्यलाई निरन्तर अत्यन्त कठिन बनाएको छ । महिलाविरुद्ध हुने हिंसाका सबैभन्दा निकृष्ट रूपहरूमध्ये एक रहेको बोक्सीको आरोपमा हुने हिंसाको समस्यालाई सम्बोधन गर्न उच्चायुक्तको कार्यालय र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले बोक्सीको आरोप लागेका महिलाविरुद्धको हिंसासम्बन्धी मुद्दामाथि प्रकाश पाउँ सयुक्त रूपमा एउटा छोटो टेलिभिजन कार्यक्रम प्रस्तुत गरे ।

४९. घरेलु हिंसासम्बन्धी नयाँ ऐनले बलात्कारको घटना दर्ता गर्न पहिलेको ३५ दिने हदम्याद हटाएको छ तर यो व्यवहारमा लागू हुन बाँकी नै छ । महिलाविरुद्धको हिंसासम्बन्धी रिपोर्टहरू बढी मात्रामा आउन थालेपछि त्यसको प्रतिक्रियास्वरूप उच्चायुक्तको कार्यालय र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले सन् २००९ को जुलाईमा पूर्वी क्षेत्रका सबैभन्दा बढी प्रभावित पाँच जिल्लाहरूमा संयुक्त फिल्ड मिसन सञ्चालन गरे । सो भ्रमणपछि र अरू सरोकार व्यक्त भएपछि प्रधानमन्त्रीले महिलाविरुद्धको हिंसाविरुद्ध लड्न एक वर्षे अभियानको घोषणा गरे, जुन मङ्सिर १० गते प्रारम्भ भयो । यस चुनौतीको विस्तारलाई ध्यानमा राख्दै उच्चायुक्तको कार्यालय यो आशाजनक पहलको स्वागत गर्दछ ।

ग. संविधान मस्यौदा लेखन प्रक्रिया

५०. विस्तृत शान्ति सम्झौताका प्रमुख खम्बाहरूमध्ये एक रहेको नयाँ संविधानको मस्यौदा लेखनमा संविधानसभाले मन्द प्रगति गरेको छ । बारम्बारको ढिलाइका बावजुद, सन् २००९ मा भने संविधानसभाको गतिविधिमा वृद्धि हुनुका साथै विषयगत समितिहरू पनि मस्यौदा अवधारणापत्र तथा पाठहरूमाथिको छलफलमा सक्रिय रूपमा संलग्न भए । तर, विषयगत समितिहरूलाई आआफ्ना अवधारणापत्रलाई अन्तिमरूप दिने समय दिन हालै संविधानसभाको कार्यतालिका आठौँपटक संशोधन गरियो । दश विषयगत समितिहरूमध्ये आठवटाले आफ्ना अवधारणापत्र तथा मस्यौदा पाठलाई अन्तिमरूप दिइसकेका छन् । दिइएको समयसीमा पूरा गर्नमा हुने विफलताले संवैधानिक गतिरोध उत्पन्न हुनसक्ने सम्भावना बढाउँछ, किनभने सामान्य अवस्थामा संविधानसभाको समयावधि थप गर्नुपरेमा (सङ्कटकालको अवस्थामा संविधानले छ महिनाका लागि समयावधि थप गर्ने अनुमति दिन्छ) अन्तरिम संविधानमा संशोधन गर्नुपर्ने हुन्छ र यो कुरा राजनीतिक सहमतिबिना सम्भव छैन । यसका अतिरिक्त, समयसीमा पूरा गर्नमा हुने विफलताले संविधानसभा तथा राजनीतिक दलहरूमाथिको सर्वसाधारणको विश्वासलाई पनि क्षयीकरण गर्नसक्छ । अवधारणापत्र पूरा गर्न बाँकी समितिहरूमध्ये सङ्घीय संरचनाअन्तर्गत शक्ति तथा स्रोत बाँडफाँडका कठिन शीर्षकमा काम गर्न दिइएका समितिहरू पर्दछन् ।

५१. संविधानसभाले सन् २००९ को फेब्रुअरी तथा मार्चमा नेपालका सम्पूर्ण जिल्लाहरूमा पहिलो चरणको सार्वजनिक परामर्श कार्यक्रमको आयोजना गर्‍यो । तर, संविधानसभाको कार्यतालिकामा बारम्बार भएका संशोधनले गर्दा पहिलो मस्यौदासम्बन्धी सार्वजनिक परामर्शका लागि निकै कम समय छुट्याइयो (१२ हप्ताबाट घटाएर ४ हप्ता) । यसरी समय घटाउनाले संविधानको राष्ट्रिय स्वामित्व सुनिश्चित गर्न अत्यावश्यक पर्ने सार्वजनिक परामर्शहरूको गुणस्तरमाथि प्रश्न उठ्दछ ।

५२. नेपालमा सम्पूर्ण मानवअधिकारको संवैधानिक संरक्षणलाई सबल बनाउनेतर्फ मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्तसम्बन्धी समिति र अल्पसङ्ख्यकका अधिकारसम्बन्धी समितिले गरेका प्रयासलाई उच्चायुक्तको कार्यालयले ध्यानमा लिएको छ । समितिहरूले पेस गरेका मस्यौदा पाठहरूमा मानवअधिकारको संरक्षणलाई सबल बनाउन अविभेदसम्बन्धी अभूत बढी विस्तृत प्रावधान; आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारको व्यापक प्रावधान; अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तीकृत समुदायका अधिकारलगायत केही सामूहिक अधिकार र अपराधबाट पीडित व्यक्तिहरूका लागि परिपूरणको अधिकारको थप प्रत्याभूतिलगायतका केही प्रावधानहरू समावेश गरिएका छन् ।

५३. नयाँ संविधान लेखन प्रक्रिया सुरु भइसकेको छ र संविधानका मौलिक तत्त्वहरूबारे संविधानसभामा बहस तथा छलफल भइरहेका छन्। विशेषगरी कानूनको संवैधानिकता निर्धारण गर्ने अधिकार सर्वोच्च अदालतबाट संसदीय समितिमा सार्ने भनी हालै गरिएको प्रस्तावका सन्दर्भमा संविधानसभाले न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता सुनिश्चित गर्नु अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छ। नयाँ संविधानमा सुधार गर्नुपर्ने अन्तरिम संविधानका कमीकमजोरीहरूमा गैरनागरिकका अधिकारको अपर्याप्त सम्मान, उचित प्रक्रियासम्बन्धी अधिकारको अपर्याप्त प्रत्याभूति, स्वतन्त्रता तथा सुरक्षासम्बन्धी अधिकारको सीमित क्षेत्र, अन्तर्राष्ट्रिय अपराधसम्बन्धी कार्य गर्ने पश्चातदर्शी फौजदारी कानूनमा अपवादको अभाव, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धिको विपरीत अधिकारहरूलाई व्यापक रूपमा निलम्बन गर्न तथा तिनलाई सीमित पार्न अनुमति दिने प्रावधान, मानवअधिकार उल्लङ्घनबाट पीडित भएकाहरूका लागि प्रभावकारी न्यायिक उपचार तथा परिपूरणका सम्बन्धमा प्रत्याभूतिको अभाव र आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारले प्रदान गर्ने प्रत्याभूतिहरूलाई नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसरह समान रूपमा पालना गराउन नसकिने कुरा पर्दछन्।

घ. मानवअधिकारको प्रवर्द्धन तथा संरक्षण गर्ने राष्ट्रिय क्षमता

५४. मानवअधिकारको प्रवर्द्धन तथा संरक्षण गर्ने विशिष्ट कार्यदेश भएका प्रमुख राष्ट्रिय संस्थाहरू - राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, राष्ट्रिय महिला आयोग तथा राष्ट्रिय दलित आयोग - प्रत्येकले आफ्ना जिम्मेवारी पूरा गर्नमा उल्लेख्य चुनौतीहरूको सामना गरेका छन्। सिद्धान्ततः प्रत्येक संस्थालाई मानवअधिकारको रक्षामा संलग्न हुन उल्लेख्य कार्यक्षेत्र दिइएको भए पनि अभ्यासमा भने प्रत्येक संस्थाले स्रोतको अभाव, अपर्याप्त कानुनी आधार, सरकारबाट सहयोगको अभाव तथा समयसमयमा प्रत्यक्ष राजनीतिक हस्तक्षेपलगायतका गम्भीर कठिनाइहरूको सामना गर्नुपरेको छ।

१. राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग

५५. नेपालमा मानवअधिकारको प्रवर्द्धन तथा संरक्षण गर्ने प्रमुख संवैधानिक निकाय राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगका लागि आफ्नो कार्यदेश पूरा गर्ने प्रयासहरूका सन्दर्भमा गएको वर्ष विशेषरूपमा कठिन रह्यो। सन् २००७ मा आयोगलाई संवैधानिक निकायको हैसियत प्रदान गरिए तापनि यससम्बन्धी नयाँ कानून पारित हुन बाँकी छ। सन् २००९ अक्टोबरमा अन्ततः व्यवस्थापिका-संसदमा पेश गरिएको मस्यौदालाई राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग स्वयं, नागरिक समाज तथा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले पेरिस सिद्धान्तसँग बाभिएको भनी आलोचना गरेका छन्। प्रस्तावित रूपमा यस विधेयकले आयोगलाई संस्थाका महत्त्वपूर्ण अधिकारहरूको प्रयोग गर्नबाट रोक्नुका साथै यसमा 'आयोगको स्वतन्त्रता तथा स्वायत्तता'सम्बन्धी प्रमुख सन्दर्भ हटाइएको छ भन्ने आयोगको चिन्तालाई उच्चायुक्तको कार्यालय साथ दिन्छ।

५६. राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगका सिफारिसहरू कार्यान्वयन गर्नमा भएको सरकारको विफलता आयोगका सबैभन्दा उल्लेख्य चुनौतीहरूमध्ये एक रहेको छ। आयोगका अनुसार, सन् २००० मा आयोगको स्थापना भएयता आफूले गरेका सिफारिसमध्ये ११ प्रतिशतमात्र सरकारी निकायहरूद्वारा पूर्ण कार्यान्वयन गरिएका छन् भने ४० प्रतिशतभन्दा बढी सिफारिसप्रति राज्यले कुनै प्रतिक्रिया दिएको छैन। कार्यान्वयनको यस्तो अभावबारे आयोगले बारम्बार चिन्ता उठाएको छ। सन् २००९ फेब्रुअरीमा आयोगका अध्यक्षले सरकारले आयोगका सिफारिसहरूलाई निरन्तर बेवास्ता गरे आफूले राजीनामा दिने धम्की दिए।

५७. राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगले मानवअधिकारका अन्य पात्रहरूसँग पूर्णरूपले प्रभावकारी सहकार्यको स्थापना गर्न एवं नागरिक समाज वा मानवअधिकारमाथि सङ्केन्द्रित अन्य राष्ट्रिय संस्थाहरूसँग पूर्णरूपले संलग्न हुन सुसङ्गत रणनीतिको विकास गर्न अभै सकेको छैन। सन् २००९ जुनमा प्रधानमन्त्रीसमक्ष बुझाइएको ज्ञापनपत्रमा आयोगले नेपालमा मानवअधिकारको प्रवर्द्धन तथा संरक्षण गर्ने आफ्नो मात्र क्षेत्राधिकार रहेको दाबी गर्‍यो र वस्तुतः नागरिक समाज तथा उच्चायुक्तको कार्यालयलगायत मानवअधिकारका अन्य पात्रहरूले गरेका गतिविधिहरूमाथि प्रश्न उठायो। विद्यमान समन्वयकारी संयन्त्रहरू मुख्य रूपमा नागरिक समाजका पात्रहरू अथवा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको तत्वावधानमा रहेका छन् भने यिनमा आयोगको सहभागिता न्यून छ। मानवअधिकारका अन्य

पात्रहरूसँगको आयोगको संलग्नता स्थानीय स्तरमा बढी सक्रिय रहे तापनि राष्ट्रिय स्तरबाट आउने मार्गनिर्देशनको अभावले यस्ता सम्पर्कको विकासलाई सीमित तुल्याएको छ ।

५८. सन् २००९ फेब्रुअरीमा उच्चायुक्तको कार्यालय र आयोगले भावी सहयोगका क्षेत्रहरूसम्बन्धी मार्गनिर्देशनमा सहमति गरे । सो मार्गनिर्देशनले विशेषगरी मानवअधिकार उल्लङ्घनको अनुगमन तथा अनुसन्धान गर्नमा आयोगको भूमिकालाई सबल बनाउने उद्देश्य राखेको छ । अबदेखि उच्चायुक्तको कार्यालयले नयाँ घटनाहरूलाई आयोगसमक्ष पठाउने र तिनको अनुसन्धानमा सक्रिय रूपले सहकार्य तथा सहयोग गरी अनुवर्ती कार्य गर्नेछ । मार्गनिर्देशनले गर्दा यी कार्यालयहरूबीचको सहकार्यमा सुधार हुनुका साथै अनुगमनका कैयौं संयुक्त गतिविधिहरू सञ्चालन गरिए तापनि विशेषगरी तराईका अस्थिर जिल्लाहरूमा आफ्नो कार्य उचित रूपमा गर्नसक्ने आयोगको वर्तमान क्षमताबारे चिन्ताहरू रहेका छन् । आयोगले गैरन्यायिक हत्या तथा यातना भयो भनिएका घटनालगायत उच्चायुक्तको कार्यालयले सिफारिस गरी पठाएका करिब ७५ प्रतिशत घटनाहरूमा अनुसन्धान सुरु गरेको छैन । आयोगलाई आफ्नो कार्यदेश प्रभावकारी रूपमा पूरा गर्नसक्ने तुल्याउन यसको थप क्षमता अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक छ र सन् २००९ जुलाईमा सहमति भएको उच्चायुक्तको कार्यालय र यूएनडीपीद्वारा संयुक्त रूपमा कार्यान्वयन गरिने २० लाख अमेरिकी डलरको क्षमता-अभिवृद्धि परियोजनाको यो एउटा प्रमुख अङ्ग हुनेछ ।

२. राष्ट्रिय दलित आयोग तथा राष्ट्रिय महिला आयोग

५९. राष्ट्रिय दलित आयोग तथा राष्ट्रिय महिला आयोगलाई क्रमशः दलित तथा महिलाका अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्ने आआफ्नो कार्यदेश प्रभावकारी रूपमा पूरा गर्न पर्याप्त स्रोतसाधन प्रदान गरिएको छैन । नियमनकारी कानूनको निरन्तरको अभावका कारण आफ्नो स्थापनाका सम्बन्धमा पनि राष्ट्रिय दलित आयोगका विशिष्ट कमजोरीहरू छन् र यसले हाल सरकारको कार्यकारी आदेशका आधारमा काम गरिरहेको छ । सन् २००९ अप्रिलमा सरकारलाई मस्यौदा विधेयक पेस गरिएको भए तापनि त्यसपछि यसमा कुनै प्रगति भएको छैन । यद्यपि, नयाँ संविधान जारी गर्दा यी दुवै संस्थाहरूलाई संवैधानिक हैसियत दिनुपर्छ भन्ने एउटा प्रस्ताव पनि पुरस्थापन गरिसकिएको छ ।

६०. वि.सं २०६६ असोज २९ गते मन्त्रपरिषदले राष्ट्रिय महिला आयोगका अध्यक्ष तथा सबै पाँच आयुक्तहरूलाई तिनको कार्यकाल दुई वर्ष बाँकी हुँदै पदमुक्त गर्ने निर्णय गर्दा आयोगले प्रत्यक्ष राजनीतिक हस्तक्षेपको सामना गर्नुपर्थो । सर्वोच्च अदालतले पछि अदालतबाट आदेश जारी नहुन्जेलका लागि सरकारको निर्णय कार्यान्वयन हुन नदिन अन्तरिम आदेश जारी गर्‍यो । तथापि, विशेषगरी सन् २००९ जुनमा राष्ट्रिय महिला आयोगका आयुक्तहरूको कार्यकाल थप नगर्ने सरकारको निर्णय, राष्ट्रिय भूमिसुधार आयोगका आयुक्तहरूलाई हटाउने कार्य तथा माथि उल्लेख गरिएको राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग विधेयकमा रहेका कमजोरीहरूलाई सँगै राखेर हेर्दा यस कदमलाई राष्ट्रिय संस्थाको स्वतन्त्रतामाथि भएको प्रत्यक्ष राजनीतिक हस्तक्षेपका रूपमा हेर्न सकिन्छ । क्षमता अभिवृद्धिका प्रमुख गतिविधिहरूमा सङ्केन्द्रित हुँदै तथा प्रत्येक संस्थाका जनस्तरमा हुने सम्पर्कलाई सहज बनाउँदै सन् २००९ मा उच्चायुक्तको कार्यालय-नेपालले दुवै संस्थाहरूसँग सक्रिय कार्यमूलक सम्बन्ध विकास गर्ने प्रयास गर्‍यो । सन् २००९ डिसेम्बरमा जकार्तामा भएको एसिया प्रशान्त क्षेत्रका सातवटा उस्तै विशिष्टीकृत महिला आयोगहरूको विशेष क्षेत्रीय परामर्शमा राष्ट्रिय महिला आयोग सहभागी बन्‍यो । राष्ट्रिय दलित आयोगका सम्बन्धमा भने सन् २००९ जुनमा अधिल्ला आयुक्तहरूको कार्यकाल समाप्त भएपछि यी प्रयासहरू अवरुद्ध भए । अहिलेसम्म नयाँ अध्यक्षलाई मात्र नियुक्त गरिएको छ ।

३. नागरिक समाज तथा मानवअधिकार रक्षकहरू

६१. विस्तृत शान्ति सम्झौतामा हस्ताक्षर भएयता नागरिक समाजका पात्र तथा मानवअधिकार रक्षकहरूले सामना गर्नुपरेका जोखिमहरू कम भए तापनि पर्याप्त सार्वजनिक सुरक्षा प्रदान गर्ने राज्यको अक्षमता तथा तराईमा सशस्त्र समूह र आपराधिक क्रियाकलापहरूमा भएको वृद्धिले गर्दा धेरै अधिकार रक्षकहरूलाई जोखिममा पारेको छ । राजनीतिक तथा साम्प्रदायिक विरोधकर्ताहरूले मानवअधिकार रक्षकहरूको आवतजावत गर्ने स्वतन्त्रतामाथि प्रायः प्रतिबन्ध लगाउँछन् र उल्लङ्घन भएको भनिएका स्थानमा उनीहरूलाई पहुँच दिनबाट रोक्छन् । केही घटनाहरूमा नागरिक समाजका पात्रहरूले आपराधिक क्रियाकलापमा संलग्न व्यक्तिहरूलाई संरक्षण गरिरहेका छन् भन्ने अनुभूत गरिएको छ र उनीहरूले

स्थानीय समुदायहरूबाट प्रत्यक्ष धम्की सहनुपरेको छ । थुनुवाका अधिकारहरूबारे सरोकार उठाउने मानवअधिकार रक्षकहरूले प्रहरी तथा समुदायका सदस्यहरू दुवैबाट उल्लेख्य धम्की तथा डरत्रास सहनुपऱ्यो ।

६२. पत्रकारहरूले सशस्त्र समूह तथा राजनीतिक दलका गतिविधिहरूबारे समाचार लेखेका कारण उनीहरूबाट नियमित रूपमा धम्की सहनुपरेको छ । सन् २००९ जनवरीमा जनकपुरमा एकजना महिला रेडियो पत्रकारको हत्या गरिएको थियो । नेपालमा विशेषगरी महिला मानवअधिकार रक्षक तथा यौन अल्पसङ्ख्यकहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने रक्षकहरूको समूह जोखिममा रहेका छन् । महिला मानवअधिकार रक्षकहरूले प्रायः विद्यमान सामाजिक व्यवस्थाप्रति चुनौतीका रूपमा हेरिने महिला अधिकारको रक्षासम्बन्धी आफ्नो कामका सम्बन्धमा आफ्नै समुदाय तथा परिवारहरूबाट थप धम्की सहनुपरेको छ ।

६३. दक्षिणी तराईका जिल्लाहरूका मानवअधिकार रक्षकहरूका लागि खतरा सिर्जना गर्ने प्रमुख पात्रहरूमा राजनीतिक दल तथा सशस्त्र समूह पर्दछन् । राज्य तथा गैरराज्य पात्र दुवैद्वारा मानवअधिकार रक्षक तथा पत्रकारहरूविरुद्ध भएका उल्लङ्घनहरूमा रहेको दण्डहीनताको संस्कृतिले तथा केही घटनामा राज्यका पात्रहरूले प्रत्यक्ष रूपमा पीडकहरूसँग साँठगाँठ गर्ने गरेका छन् भन्ने आरोपले संरक्षण तथा सुरक्षाको नाजुक स्थितिलाई अझ खराब बनाएको छ ।

६४. उच्चायुक्तको कार्यालयले क्षमता-अभिवृद्धिकरणका लक्ष्यित गतिविधि तथा स्थानीय अधिकार रक्षकहरूका लागि सामग्रीहरूको तयारी गरेर नागरिक समाजका विद्यमान सञ्जालहरूको सबलीकरण गर्नेतर्फ आफ्ना प्रयास केन्द्रित गरिरहेको छ । स्थानीय स्तरमा रहेका संरक्षणका मुद्दाहरूबारे काम तथा वकालत गर्नका लागि व्यावहारिक सिफारिसहरू गर्न मानवअधिकार रक्षकसम्बन्धी युरोपेली सङ्घको कार्यसमूहले राष्ट्रिय स्तरमा नेपालस्थित युरोपेली सङ्घका मिसनहरू, उच्चायुक्तको कार्यालय तथा अन्य राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सरोकारवालाहरूबीच सहकार्य गराउँदछ । सन् २००९ मईमा उच्चायुक्तको कार्यालयले युरोपेली सङ्घको कार्यसमूहको पूर्वाञ्चल क्षेत्रका तीन जिल्लामा गरिएको फिल्ड भ्रमणमा सहयोग गर्‱यो । विशेषगरी जोखिममा रहेका मानवअधिकार रक्षकहरूका लागि एक प्रभावकारी सुरक्षित घर (सेफ हाउस) संयन्त्रको विकास गर्ने विषयमा अझ धेरै कुरा हासिल गर्न बाँकी नै छ । प्रमुख दाताहरूले एउटा विस्तृत खाका तयार पार्नमा सहयोग पुऱ्याउन रकम प्रदान गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरिसकेको भए तापनि नागरिक समाजका प्रमुख सङ्गठनहरूले भने यस मुद्दाका सम्बन्धमा संयुक्त प्रस्ताव ल्याउन सकेका छैनन् ।

६५. सन् २००९ मार्चमा भएको आफ्नो नेपाल भ्रमणको अन्त्यमा उच्चायुक्तले मानवअधिकारको रक्षार्थ अग्रपङ्क्तिमा रहने पत्रकारलगायतका मानवअधिकार रक्षकहरूको सुरक्षा सुनिश्चित गर्न सरकारले ठोस कदम चाल्नुपर्ने बताएकी थिइन् । यस मुद्दामा प्रगतिको स्पष्ट अभावका सम्बन्धमा सरकारको शीघ्र ध्यानाकर्षण हुनु आवश्यक छ ।

५. चुनौती तथा अवसरहरू

६६. विस्तृत शान्ति सम्झौतामा सहमति गरिएका प्रतिबद्धतासमेत मानवअधिकारसम्बन्धी आफ्ना दायित्वहरू पूरा गर्न आफू प्रतिबद्ध रहेको भनी सरकारले निरन्तर आश्वासन दिएको छ । मानवअधिकारप्रतिको सरकारको नवीकृत प्रतिबद्धताको उच्चायुक्तको कार्यालय स्वागत गर्दछ ।

६७. यसका साथै, विगत चार वर्षमा सरकारले बारम्बार दोहोऱ्याएका मानवअधिकारसम्बन्धी प्रतिबद्धताका बावजुद उच्चायुक्तको कार्यालय, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, सन्धि निकाय (वेगलावेग्लै घटनासम्बन्धी सिफारिसलगायत) र विशेष कार्यदेशवाहकहरूद्वारा गरिएका सिफारिसहरू कार्यान्वयन गर्न न्यूनतम सङ्ख्याका उपायहरू मात्र गरिएको कुरालाई उच्चायुक्तको कार्यालयले ध्यानमा राखेको छ ।

६८. विगत तीन वर्षमा उच्चायुक्तको कार्यालयले मानवअधिकार परिषद्मा क्रमशः पेस गरेका प्रतिवेदनहरूमा दण्डहीनता तथा सङ्क्रमणकालीन न्याय संयन्त्र, सामाजिक समावेशीकरण, राष्ट्रिय संस्था

तथा मानवअधिकार रक्षकहरू, अभिव्यक्ति तथा भेला हुन पाउने स्वतन्त्रतालगायतका नागरिक स्वतन्त्रताहरू, शान्ति सुव्यवस्था तथा सुरक्षाफौजमा सुधारसम्बन्धी सिफारिसका साथै द्वन्द्वका क्रममा तथा द्वन्द्वपश्चात् गरिएका मानवअधिकार दुर्व्यवहार तथा राजनीतिक प्रयोजनका लागि हिंसाको प्रयोगका सम्बन्धमा राजनीतिक दलहरू, विशेषगरी एनेकपा (माओवादी), लाई गरिएका विशिष्ट सिफारिसहरू समावेश गरिएका छन् ।

६९. सरकारले विशेषतः तराईमा सार्वजनिक सुरक्षामा सुधार गर्न केही कदमहरू चालेको भए पनि सुरक्षाफौजको सुधारका सम्बन्धमा निकै थोरैमात्र प्रगति हासिल गरिएको छ र सरकारले दण्डहीनताको मुद्दालाई सम्बोधन गर्न कुनै पनि उल्लेख्य उपायहरू गरेको छैन । साथै, राष्ट्रिय मानवअधिकार संस्थाहरूलाई सबल बनाउने र मानवअधिकार रक्षकहरूलाई संरक्षण गर्ने सरकारी उपायहरूको अभावले राष्ट्रिय तथा स्थानीय दुवै तहमा मानवअधिकारको संरक्षणमा निरन्तर नकारात्मक प्रभाव पारेको छ ।

७०. मानवअधिकार कार्यान्वयनको सन्तोषजनक स्तरमा पुग्न तथा दीर्घकालीन शान्तिका लागि ठोस आधार सुनिश्चित गर्न नेपालले अझ धेरै कुरा गर्न बाँकी नै छ । सरकार तथा सबै सम्बद्ध साभेदारहरूले राष्ट्रिय मानवअधिकार कार्ययोजनासम्बन्धी खाकालगायतका कुराहरूमा कार्यान्वयनको यस स्तरसम्म पुग्नलाई पूरा गर्नुपर्ने कदमहरू पहिचान गर्नु आवश्यक छ । यी कदमहरूको पहिचानले थप सहयोगको आवश्यकता भएका क्षेत्रहरू स्पष्ट पार्नमा मद्दत गर्नेछ । यस प्रक्रियामा सरकारलाई मद्दत गर्न उच्चायुक्तको कार्यालय तयार छ ।

६. निष्कर्षहरू

७१. विगत तीन वर्षमा नेपालले विस्तृत शान्ति सम्झौतामा हस्ताक्षर, गणतन्त्रको घोषणा तथा संविधानसभाको निर्वाचनलगायतका कैयौं ठूला उपलब्धिहरू हासिल गरेको छ भने राजनीतिक पात्रहरूले पनि पार्टीहरूबीचको संवादलाई कायम राखी केही प्रमुख मुद्दाहरूमा लचकता प्रदर्शन गरेका छन् । प्रतिवेदनमा मानवअधिकारका उल्लेख्य सरोकारहरू उठाइएको भए तापनि मानवअधिकारसम्बन्धी आफ्ना प्रतिबद्धताहरू पूरा गर्न तथा शान्ति प्रक्रियालाई सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्न आवश्यक सबै तत्वहरू नेपालसँगै रहेका छन् ।

७२. पछिल्ला वर्षहरूमा स्थापित राष्ट्रिय मानवअधिकार संस्थाहरूले पर्याप्त सहयोग पाएमा नेपालमा मानवअधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनमा उल्लेख्य प्रगति हासिल गर्न सक्छन् । मानवअधिकारसम्बन्धी कार्यमा संलग्न नागरिक समाजका धेरै सङ्गठनहरू छन् र आफूले सामना गरेका धेरै चुनौती तथा खतराहरूका बावजुद मानवअधिकार रक्षकहरू देशभरि नै सक्रिय छन् । यी राष्ट्रिय पात्रहरू - खासगरी राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग - का कामको प्रभाव अभिवृद्धि गर्न तिनलाई थप अधिकार सम्पन्न बनाउन सङ्गठित प्रयास अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुन्छ । आयोग सन् २००९ जुलाईमा यूएनडीपी तथा उच्चायुक्तको कार्यालयसँग बृहत् क्षमता विकास परियोजनाको दोस्रो चरणका लागि सहमत भएको थियो । यसले देशको भविष्यका लागि अत्यावश्यक मानवअधिकार संस्थाहरूका क्षमताको सबलीकरण गर्नमा भएका कतिपय उल्लेख्य प्रगतिमध्ये एउटाको प्रतिनिधित्व गर्दछ । मानवअधिकार रक्षकका लागि बढी सुरक्षित वातावरणको निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने प्रयासमा संलग्न अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय पात्रहरूको बलियो गठबन्धनबाट नेपालले निरन्तर लाभ प्राप्त गर्नेछ ।

७३. सफल तथा न्यायपूर्ण सङ्क्रमणकालीन प्रक्रियाको सफलताका लागि हुनैपर्ने मापदण्डहरूबारे प्रमुख राष्ट्रिय पात्रहरू अहिले सचेत छन् । उच्चायुक्तले सन् २००९ मार्चमा भएको आफ्नो नेपाल भ्रमणको अन्त्यमा जोड दिएको एउटा बुँदा आज पनि उक्तकै जायज छ: पीडितका परिवारका मागहरू इच्छामात्र होइनन्, तिनलाई कानूनको पनि सहयोग प्राप्त छ । न्यायका निम्ति यी मागहरू पूरा नभएसम्म र विगत र वर्तमानका उल्लङ्घनहरूका लागि जवाफदेहिता सुनिश्चित नगरिएसम्म साँचो नेपाल बन्ने छैन र शान्ति प्रक्रिया जोखिममा पर्न सक्छ । नेपालका लागि संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय शान्ति कोषअन्तर्गत सन् २००९ जुलाईमा “न्यायमार्फत् शान्ति” परियोजना प्रारम्भ भएपछि उच्चायुक्तको कार्यालयले सरकार र नागरिक समाजसँग निकट समन्वय कायम राखी द्वन्द्वपीडित तथा तिनका परिवारहरूका आवश्यकतालाई

सम्मान गर्ने उचित सङ्क्रमणकालीन न्याय संयन्त्रहरूको स्थापनालाई सहयोग गर्ने आफ्ना प्रयासहरूलाई तीव्र पारेको छ ।

७४. लामो समयदेखिको विभेदका साथै आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारहरूको कार्यान्वयनमा भएको अभावलाई सम्बोधन गर्न उच्चायुक्तको कार्यालयले सरकार, राष्ट्रसङ्घीय देशीय टोली तथा विकास साभेदारहरूसँग मिलेर अधिकारमा आधारित पद्धतिलाई प्रोत्साहन गरिरहेको छ । सन्धि निकाय तथा विशेष कार्यादेशवाहकलगायतका मानवअधिकारसम्बन्धी संयन्त्रहरूको सहयोगमा यो कार्यालय मानवअधिकारसम्बन्धी आफ्ना दायित्वहरू पूरा गर्न सरकारलाई सक्षम बनाउन राज्यधिकारीहरूलाई ठोस सहयोग प्रदान गर्न तयार छ ।

७५. तसर्थ, शान्ति प्रक्रियामा सहयोगका लागि सरकारलाई कतिपय महत्त्वपूर्ण स्रोतहरू उपलब्ध छन् र उसलाई सबै नेपालीको हितमा सो प्रक्रियालाई अगाडि बढाउने अद्वितीय अवसर प्राप्त भएको छ ।

७. सिफारिसहरू

७६. विस्तृत शान्ति सम्झौतामा उल्लेख गरिएका सङ्क्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी संयन्त्रहरू स्थापना गर्नेतर्फ कदम चाल्नमा भएको प्रगतिलाई आत्मसात गर्दै उच्चायुक्तको कार्यालय अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूप सङ्क्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी संयन्त्रहरूको कार्यान्वयन गरेर, उच्चायुक्तको कार्यालयका प्रतिवेदनमा अभिलेखन गरिएको महाराजगन्ज ब्यारेक र बर्दियाका बेपत्ता पार्ने कार्यसम्बन्धी घटनाहरूको अनुसन्धान गरेर तथा एनेकपा (माओवादी) तथा राज्यका सुरक्षा फौजका सदस्यहरू दुवैबाट भएका घटनाहरूमा अभियोजन गरेर समेत दण्डहीनताको अन्त्य गर्ने आफ्नो पटक-पटकको प्रतिबद्धतालाई पूरा गर्न सरकारलाई आग्रह गर्दछ ।

७७. मैना सुनुवारको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतको निर्देशनअनुरूप कार्य गरिरहेको काभ्रे जिल्ला अदालतको निर्देशनको पालना गर्न नेपाली सेना विफल भइरहेको अवस्थालाई ध्यानमा राख्दै उच्चायुक्तको कार्यालय सेनाले अदालतको आदेशको पालना गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्न सरकारलाई आह्वान गर्दछ ।

७८. त्यस्तै, उच्चायुक्तको कार्यालय एनेकपा (माओवादी)लाई उसका सदस्यहरूबाट गरिएका भनिएका अपराधहरूमा प्रहरीले गर्ने अनुसन्धान तथा अदालतका आदेशहरूमा पूर्णरूपले सहयोग पुऱ्याउन आह्वान गर्दछ ।

७९. सुरक्षा क्षेत्रसँग सम्बन्धित निकायहरूमा गरिने विस्तृत सुधारले मानवअधिकारको संरक्षणलाई अभिवृद्धि गर्नेछ । नेपाल प्रहरी तथा सशस्त्र प्रहरी बलद्वारा गरिएका भनिएका गैरन्यायिक हत्यालगायत यी संस्थाविरुद्ध लगाइएका गम्भीर आरोपहरूमाथि अनुसन्धान गर्न एक स्वतन्त्र विशेष एकाई स्थापना गर्नु पहिलो महत्त्वपूर्ण कदम हुनेछ ।

८०. राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगलाई नियमन गर्ने पेरिस सिद्धान्तअनुरूपको कानून लागू गर्न व्यवस्थापिका-संसदलाई प्रोत्साहन गरिन्छ । सरकारले पनि आयोगका सबै सिफारिसलाई गम्भीरतापूर्वक लिई तिनलाई कार्यान्वयन गर्नुपर्छ वा कार्यान्वयन नगर्नुको जायज औचित्य देखाउनुपर्छ । राष्ट्रिय दलित आयोग तथा राष्ट्रिय महिला आयोगका कार्यादेशलाई पनि सबल बनाउनुपर्छ ।

८१. संविधानसभाले पूरा गर्नुपर्ने अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण कार्यभार छ र सो काम समयमै पूरा गर्न उसलाई आग्रह गरिन्छ । यसले मानवअधिकार तथा मौलिक अधिकारको संवैधानिक संरक्षण अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार मापदण्डअनुरूप हुने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

८२. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको हालै गरिएको अनुमोदनलगायत लामो समयदेखिको विभेदलाई सम्बोधन गर्ने सरकारका प्रयासहरूलाई स्वागत गरिन्छ । महिलाविरुद्ध हुने हिंसा

अन्त्य गर्न हालै तयार पारिएको राष्ट्रिय कार्ययोजनाको कार्यान्वयनलगायत थप कानुनी तथा व्यावहारिक उपायहरू गर्न प्रोत्साहन गरिन्छ ।

८३. अधिल्ला प्रतिवेदनहरूमा भैँ उच्चायुक्तको कार्यालय मानवअधिकार रक्षकहरूको संरक्षण गर्ने प्रभावकारी संयन्त्रहरूको स्थापना गर्न सरकारलाई प्रोत्साहन गर्छ ।

८४. सम्पूर्ण मानवअधिकारको उपभोग गर्न पाउने नेपाली जनताको आकाङ्क्षा पूरा गर्न नेपाल सरकार तथा नेपाली जनतालाई सबै आवश्यक सहयोग र प्राविधिक सहायता प्रदान गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिन उच्चायुक्तको कार्यालय तयार छ ।